

**“Як низько може впасти людина під тяжким і несподіваним ударом долі”
(К. Д. Ушинський про власні проблеми здоров'я:
автобіографічний аспект)**

Роботу виконано в Луцькому педагогічному коледжі

Розкрито маловідомі біографічні факти життєвого і творчого шляху видатного українського педагога К. Д. Ушинського на основі його епістолярної спадщини та життєпису. Проаналізовано несприятливі умови життя й діяльності Ушинського, що сприяли погіршенню стану його здоров'я, занепаду фізичних сил і творчої енергії.

Ключові слова: біографічні відомості, життєвий шлях, педагогічна діяльність, стан здоров'я, фізичні сили, творчий потенціал.

Марчук С. С. “Как низко может упасть человек под тяжелым и неожиданным ударом судьбы” (К. Д. Ушинский о собственных проблемах здоровья: автобиографический аспект). В статті розкриваються малоизвестные біографіческие факты життєвого і творческого пути выдающегося украинского педагога К. Д. Ушинского на основе его епістолярного наследия и жизнеописания. Аналізуються неблагоприятные условия жизни и деятельности Ушинского, что способствовали ухудшению состояния его здоровья, упадку физических сил и творческой энергии.

Ключевые слова: біографіческие сведения, жизненный путь, педагогическая деятельность, состояние здоровья, физические силы, творческий потенциал.

Marchuk S. S. “How low a Man can sink under the heavy and unexpected Blow of Fate” (K. D. Ushinskiy about his own health Problems : autobiographic Aspect). In the article little-known biographic facts of life and creative path of prominent Ukrainian teacher K. D. Ushinskiy open up on the basis of his epistolary legacy biography. The unfavorable terms of life and activity of Ushinskiy, that abetted the worsening of the state of his health, weakness of his physical forces and creative energy are analysed here.

Key words: biographic information, the path of life, pedagogical activity, state of health, physical forces, creative potential.

Постановка наукової проблеми. Аналіз останніх досліджень та публікацій. Слова, що послугували заголовком нашої статті, адресовані видатним українським педагогом Костянтином Дмитровичем Ушинським (у цьому році виповнюється 185 років від дня народження) до відомого земського педагога Миколи Олександровича Корфа в приватному листі від 27 вересня 1870 р. [5].

К. Д. Ушинський, чия валеологічна спадщина майже не досліджена, залишив нам глибоко наукові праці з проблем формування фізичного й духовного здоров'я людини, теорії та методики фізичного виховання загалом. Ось назви деяких його психолого-педагогічних статей: “Потреба відпочинку і сну”, “Воля як влада душі над тілом”, “Схильність до лінощів”, “Фізіологічне пояснення довільності рухів”, “Фізична теорія довільності рухів”, “Мускули”, “Загальні зауваження про фізичне виховання” та ін. Думки, висловлені К. Д. Ушинським у згаданих працях ще в XIX ст., не втратили своєї актуальності сьогодні й потребують усебічного вивчення та узагальнення, теоретичного обґрунтування й наукової доцільності в сучасних умовах.

К. Д. Ушинський – людина нелегкої долі. Багато негараздів прийшлося пережити видатному педагогу, підірвати власне здоров'я, проте досягти головної мети, викладеної в таких його словах: “Дати якнайбільше користі своїй батьківщині – ось єдина мета мого життя, і саме до неї я повинен спрямувати всі свої здібності” [4, 43]. Кроки до досягнення поставленої мети К. Д. Ушинським були складними, нерідко супроводжувалися стресами та депресіями, утратою фізичних сил, перевантаженням організму розумовою працею.

Метою статті є вивчення маловідомих фактів із біографії К. Д. Ушинського, які впливали на стан його здоров'я, фізичні й творчі сили.

Важливими завданнями є: аналіз епістолярної спадщини К. Д. Ушинського та його роздумів про власне здоров'я, вивчення спогадів сучасників про відомого педагога.

Методи та організація досліджень. Для вирішення поставлених завдань ми використовували методи отримання ретроспективної інформації, теоретичний аналіз й узагальнення даних науково-методичної літератури.

Результати досліджень та їх обговорення. Зазначимо, що Костянтин Дмитрович Ушинський народився 2 березня (19 лютого за старим стилем) 1824 р. (за іншими даними – 1823) в м. Тулі. Бать-

ко К. Д. Ушинського – Дмитро Григорович – багато років перебував на військовій службі, працював службовцем у різних установах Тули, Полтави, Петербурга, Олонця, Вологди, Новгород-Сіверського. Мати К. Д. Ушинського, Любов Степанівна, сама навчала сина грамоти, пробудивши в нього допитливість, інтерес до читання [2, 56].

Першим ударом долі, що мав сильний емоційний вплив на К. Д. Ушинського, була смерть матері. Відтоді руйнується сімейне гніздо, утрачаються духовні зв'язки з рідним батьком. У “Спогадах про навчання в Новгород-Сіверській гімназії” Ушинський писав: “Мати моя померла, коли мені не було ще дванадцяти років, а батько після смерті матері майже не жив дома, отже жив я один з меншим братом моїм у тому хугірці, куди ніхто не заглядав” [5, 559–560].

К. Д. Ушинський багато років жив на Україні. Дитячі та юнацькі роки провів у м. Новгород-Сіверському в невеликому маєтку свого батька на високому мальовничому березі річки Десни. Ушинський пише, що, на його щастя, він не жив у пансіонаті, а щоденно ходив до гімназії пішки, відмірюючи по чотири версти в кожен бік. Навчаючись у гімназії, він товаришував із хлопцями й дівчатами – вихідцями з незаможних верств населення, до них він часто заходив, проводив із ними дозвілля, приносив їм подарунки.

Будучи студентом Московського університету (навчався на юридичному факультеті в 1840–1844 рр.), К. Д. Ушинський під час літніх канікул перебував у Новгород-Сіверському, а також у свого улюбленого професора П. Г. Редкіна, уродженця м. Ромни. Тут вони відпочивали, набиралися сил і здоров'я. “Здоров'я його (*Ушинського* – авт.), – згадував Ю. С. Рехневський (протягом 30 років був другом Ушинського), – вже тоді було вельми ненадійним, і міське життя діяло на нього згубно. Під кінець академічного року, він, звичайно, блідий, худий ... рушав із земляками на батьківщину, в Малоросію, яку пристрасно любив. Здебільшого він і його товариші мандрували з Москви до Брянська на перепражних, у Брянську купляли човна і спускалися по Десні до Новгород-Сіверського. У селі він менше працював, писав вірші, багато гуляв, вудив і приїздив у вересні до Москви рум'яним, повним і цілком здоровим” [4, 408–409].

У 1846 р. К. Д. Ушинський дістає призначення на посаду професора камеральних наук (економіко-юридичних) у Ярославському ліцеї. Але в 1849 р. його звідти звільняють. Ушинського та ще одного професора (Львовського) звинувачують у тому, що вони “подали надто невігідне про себе уявлення за свободу думок і передачу їх вихованцям ліцею”. Їх усувають від роботи в ліцеї.

Намагання К. Д. Ушинського знайти педагогічну роботу були марними. На початку лютого 1850 р. йому з великими труднощами вдалося влаштуватися дрібним чиновником у Міністерстві внутрішніх справ.

К. Д. Ушинський жадає творчої праці на користь вітчизні. А йому, обдарованому педагогові, талановитому (але звільненому) професорові, відмовляють у посаді вчителя повітового училища. Він змушений, замість того, щоб займатися ідеологічною роботою, сидіти за канцелярським столом, за дріб'язковими папірцями.

У департаменті іноземних віросповідань Міністерства внутрішніх справ К. Д. Ушинський працював до 1 серпня 1854 р. Робота була важкою, принизливою. Державною релігією було православ'я, всі ж інші віросповідання зневажалися і розглядалися як облуда. Чиновники цього міністерства знущалися із звичаїв та вірувань народів, що населяли Росію. Кипуча та гуманна натура Ушинського не могла цього переносити і він різко виступав проти сваволі, знущань, хабарництва й здирства царських чиновників.

Ім'я К. Д. Ушинського стає відомим і популярним. Його призначають інспектором Смольного інституту благородних дівчат (1859 р.). Менше трьох років працює тут Ушинський, але й за цей час він здійснює серйозні реформи, які викликають невдоволення начальства, наклепи. Атмосфера в інституті стає нестерпною для Ушинського. Його систематично цькують реакційні викладачі, а також деякі вихованки, дочки запеклих кріпосників, підтримувані начальницею інституту Леонтьєвою. К. Д. Ушинського звинувачують у вільнодумстві, непоштивому ставленні до начальства та навіть безбожництві й аморальності. За сфабрикованим доносом священика Гречулевича в січні 1862 р. Ушинського звільнили з посади. Педагог два дні готував відповіді на звинувачення. Усе пережите призвело до того, що він захворів, із горла потекла кров, а на другий день він устав з ліжка посивілим. Тож вимушений був виїхати до Швейцарії на лікування [3, 286]. “За станом здоров'я” Ушинського відряджають за кордон “для лікування” та вивчення постановки шкільної справи й усього, що з нею пов'язано. Фактично ж це було вигнання, яке тривало п'ять років.

Перебуваючи за кордоном, великий учений найдовше пробув у Швейцарії, але відвідав і школи Німеччини, Франції, Бельгії та Італії. З його листів відомо, що лікування не допомогло, а стан здо-

ров'я поступово погіршувався. У листі від 24 серпня 1862 р. до М. І. Семевського, товариша по Смольному, він із гіркотою писав: “Здоров'я моє з кожним днем стає все гірше і гірше, і швейцарське повітря не замінить мені браку діяльності” [4, 158].

Особливо несприятливі умови для життя й діяльності К. Д. Ушинського склалися в останні роки його життя (1867–1871). Повернувшись із-за кордону, К. Д. Ушинський доклав усіх зусиль до того, щоб завершити свою багаторічну роботу над підготовкою для видання великого психолого-педагогічного й філософського тритомного твору “Людина як предмет виховання (спроба педагогічної антропології)”.

Унаслідок перевтоми стан його здоров'я значно погіршився. У травні 1868 р. він поїхав у Крим на лікування, але дійшов тільки до Києва та змушений був повернутися в х. Богданку, де пробув літо 1868 р. Всю зиму 1869 р. він перебував у Петербурзі, готував до видання третього том “Педагогічної антропології” та “Рідне слово” (для учнів третього класу).

Кожен рядок його книг, підручників, статей “дихав” почуттям громадянського обов'язку, був пройнятий одним палким бажанням – бачити свій народ культурним, освіченим, щасливим. Здоров'я Ушинського чимраз гіршало, сили фізичні занепадали, але творча енергія його була невичерпною.

У листі до М. О. Корфа К. Д. Ушинський писав: “... вештання закордон теж набридло мені і надто мене втомлює. Краще прожити зиму хоч і не в дуже теплом кліматі, але у себе вдома. Можливо, я куплю маєток, тут, у Криму, а можливо, де-небудь у Новоросії, якщо знайдеться придатний і недалеко від залізниці, і, звичайно, якщо встигну купити і влаштуватися, бо недуга мене дуже доймає” [5, 568–569].

У лютому 1870 р. К. Д. Ушинський одержав у Чернігові закордонний паспорт для поїздки в Італію на лікування, але дійшов тільки до Відня, там захворів і повернувся в Крим, де й лікувався влітку 1870 р. У вересні цього ж року він приїхав у х. Богданку до своєї сім'ї. Та вдома його зустріла страшна звістка – старший син Павло, повернувшись додому після закінчення гімназії, поїхав з товаришами в сусіднє містечко Вороніж на полювання та смертельно себе поранив. К. Д. Ушинський тяжко переживав це горе.

У листі від 27 вересня 1870 р. до Корфа Ушинський писав: “Шановний добродію, Миколо Олександровичу! Ви, мабуть, не розумієте, чому я так довго не відповідав на останній лист Ваш. Але коли б Ви знали, що зо мною скоїлося, то легко зрозуміли б це. Повернувшись з Криму, на село до себе, в самісінький день мого приїзду, я ледве не застав похорону мого старшого сина, юнака 18-ти років, який три дні перед тим, будучи на полюванні, поранив себе смертельно. Незабаром після того я одержав лист Ваш і, тижнів через два, написав на нього відповідь; але відповідь ця була такою, що я добре зробив, що не надіслав її Вам: з неї Ви побачили б тільки, як низько може впасти людина під тяжким і несподіваним ударом долі. Тепер рана трохи затяглася, і я можу вже сяк-так, наскільки дозволяє мені остаточно розбите здоров'я, взятися до своїх звичайних справ” [5, 570]. Лист завершується словами: “Напишіть до мене: Ваші листи впливають на мене дуже заспокійливо” [5, 572].

Після смерті сина К. Д. Ушинський з родиною переїхав до Києва. У листах від 29 вересня і 1 жовтня 1870 р. до Я. П. Пугачевського тяжкохворий Ушинський писав: “Після такого удару здоров'я моє остаточно зруйнувалося, і я не маю вже сил, щоб повернутися до Петербурга. Ледве дістався я з родиною до Києва, де тепер лежу хворий, і, якби трохи поправитися, то поїду в Крим, а родину думаю влаштувати в Києві назавсім, купивши для цього будинок... Чи побачимось?.. Навряд. Моє багатостраждальне життя, здається, вже вичерпане. Поспішаю як-небудь влаштувати сім'ю на постійному місці, бо страшно й подумати, які безпорадні вони залишаються” [4, 222, 225].

У жовтні 1870 р. К. Д. Ушинський із синами Костянтином та Володимиром і своїм секретарем О. Ф. Фролковим поїхав у Крим на лікування. У дорозі він застудився, захворів на запалення легень і зупинився в Одесі в готелі “Північний”. Через кілька днів до хворого Ушинського приїхала вся його родина – дружина Надія Семенівна Ушинська, дочки Віра та Надія, а також дружина його старшого брата Олександра. К. Д. Ушинський почував себе дуже погано, але через свою делікатність навіть не звертався до лікаря, мужньо переносив тяжку хворобу. Він інколи навіть сідав за письмовий стіл, правив рукопис третього тому “Педагогічної антропології”, намагався жартувати з дітьми, часто повторював: “Дайте більше світла й повітря”. Пізно вночі, коли вся сім'я відпочивала, К. Д. Ушинський знову сів у крісло за письмовий стіл і взявся правити рукопис “Педагогічної антропології” та помер за робочим столом о другій годині ночі 3 січня 1871 р.

Медична довідка про смерть К. Д. Ушинського, видана доктором медицини, професором Київського університету св. Володимира О. С. Шклярєвським, сповіщає: “Його багаторічна хронічна хво-

роба вимагала поряд з добрими кліматичними умовами майже абсолютного утримання від будь-якої напруженої діяльності, і я не маю сумніву в тому, що саме посилена наукова літературна праця Ушинського, якою було позначено останні роки його життя, з медичного погляду була для нього згубна, бо виснажувала його слабкі фізичні сили і була істотною причиною його передчасної смерті” [1, 81].

Висновки. Отже, як бачимо, все життя К. Д. Ушинському доводилося працювати й творити у надзвичайно важких умовах, його цькували чиновники Міністерств освіти і внутрішніх справ царської Росії. Всі вони, змушені формально визнавати науковий та педагогічний талант К. Д. Ушинського, не могли примиритися з його прогресивними поглядами, перешкоджали в роботі, підтримували його противників. Боротьба, яку він повинен був витримати для здійснення своїх планів, цілком виснажила його сили й зруйнувала здоров'я.

Перспективи досліджень. Подальшого вивчення потребують такі аспекти цієї проблеми: фізичне загартування та самовиховання К. Д. Ушинського під час навчання у Новгород-Сіверській гімназії й Московському університеті, негативні фактори психічного та фізичного здоров'я педагога в процесі викладацької діяльності (Ярославський юридичний ліцей, Гатчинський сирітський інститут і Смольний інститут благородних дівчат).

Література

1. К. Д. Ушинський (1824–1871) : Життя і діяльність в портретах, ілюстраціях та документах / уклад. М. С. Гриценко. – К. : Вища шк., 1974. – 124 с.
2. Педагогічні ідеї К. Д. Ушинського. – К. : Вища шк., 1974. – 340 с.
3. Українська педагогіка в персоналіях : у 2 кн. / за ред. В. О. Сухомлинської. – Кн. 1. – К. : Либідь, 2005. – 624 с.
4. Ушинский К. Д. Собрание сочинений : в 11 т. / Ушинский К. Д. – Т. 11. – М.; Л. : Изд. АПН РСФСР, 1952. – 727 с.
5. Ушинський К. Д. Твори : в 6 т. – Т. 6 / Ушинский К. Д. – К. : Рад. шк., 1955. – 616 с.

Адреса для листування:
43 024, Луцьк, просп. Волі, 36.
Тел. роб. 8(03322)44721

Статтю подано до редколегії
12.09.2008 р.